

יורם מיטל, שלום שבור: ישראל, הפלסטינים והמזרח התיכון, ירושלים: כרמל, 2004, עמ' 244.

אחת לכמה חודשים מתווסף למדף הספרים פריט חדש העוסק בטלטלות שפקדו את המזרח התיכון בעשור האחרון מנקודת ראות זו או אחרת. הספרים שראו אור עד היום בנושא תהליך אוסלו לנגזרותיו השונות נחלקים לשני סוגים עיקריים: 'כתבי סנגוריה' של משתתפים בתהליך על עצמם (למשל, הירשפלד 2000, ביילין 2001, שר 2001; בן-עמי 2004) או לחילופין, 'כתבי קטגוריה', בדרך כלל מפיהם של מי שבוחנו את ההתרחשויות מרחוק, ממרומי מגדל השן או מאחורי שולחן הכתיבה בחדר העבודה החמים שלהם (למשל, Said 2002; Rothstein, Ma'oz and Shikaki 2002). כך או כך, ברוב המקרים מדובר בחיבורים שהקורא שאינו מצוי ברזי העניין יתקשה לחלץ מהם את סיפור המעשה. לעומת כל אלה הספר שלום שבור: ישראל, הפלסטינים והמזרח התיכון, מספר סיפור על בוריו: מתי, כיצד, באשמת מי – אם באשמתו של מישוהו מדובר (של שני הצדדים כך עולה ממנו) – עבר המזרח התיכון תוך קצת יותר מעשור, מתהליך מדיני שרבים בצד הישראלי ובצד הפלסטיני קיוו כי יוליך לשלום, למרחץ דמים ונתק דיפלומטי ופסיכולוגי.

לספר שני חלקים, בחלקו הראשון, 'היעד – סיום הסכסוך' (עמ' 31-144) הרקע נפרש בקצרה ואחר כך, ביתר פירוט, מסופרת הכרונולוגיה של תהליך אוסלו. נקודת המוצא לדיון איננה קונבנציונלית: לאחר סקירה חטופה של השנים מאז מלחמת העצמאות ועד היום, מיטל פותח את הדיון בתהליך אוסלו בניחות ועידת קמפ דייויד הראשונה (1978), שבעקבותיה נחתם הסכם השלום עצמו ב-1979. התוצאה החיובית, לדברי מיטל, של הסכם זה הייתה שהוא 'סימל את הצלחתם של צדדים מרכזיים בתהליך לפרוץ פרצה ממשית בחומת האיבה של העימות הציוני-ערבי' (עמ' 57). התוצאה השלילית לדבריו הייתה, שהוא קיבע את נוסחת המיקוח העומדת מאז בבסיס המשא ומתן של כל בן שיח ערבי ובעיקר בן השיח הפלסטיני עם ישראל: נוסחת 'שטחים תמורת שלום' (עמ' 53). בנושא זה מיטל טוען כי בקמפ דייויד גם 'נורעו וזרעו הדה-קולוניזציה של פרויקט השליטה וההתנחלות הישראלית בשטחים' (עמ' 56). ספק אם קביעה זו עומדת במבחן המציאות, הן משום שהיו לא מעטים בישראל ומחוצה לה אשר ביקרו חריפות את הלגיטימיות של מפעל ההתנחלות עוד לפני החתימה על ההסכם והן משום שלמעשה חלק ניכר ממעשה ההתנחלות התרחש לאחר חתימת ההסכם, כפי שמציין מיטל עצמו (עמ' 67), במקביל לניהול המשא ומתן עם הפלסטינים במסגרת תהליך אוסלו.

הדגשת חשיבותו של הסכם השלום עם מצרים כמקפצה לתהליך אוסלו לא הייתה אולי בולטת כל כך, אלולא התעלם הספר לחלוטין מגורמי רקע מרכזיים מאוד שרוב המומחים עומדים עליהם בהסבריהם למעבר הפתאומי למשא ומתן ולהכרה הדדית בין

ישראל לפלסטינים בראשית שנות התשעים. הגורמים העיקריים למעבר זה הם: האינתיפאדה הראשונה, התמוטטת הגוש המזרחי ויצירת מערכת גלובלית חד-קוטבית, וכמובן, מלחמת המפרץ הראשונה (1991), שהגבירה את החשש בישראל מפני אובדן כושר ההרתעה הישראלי והביאה את ממשל בוש האב לגרור, בעל כורחו, את ישראל ושכנותיה (וביניהן גם את הפלסטינים גם אם לא במעמד עצמאי) לוועידת מדריד, במסגרת חזון 'הסדר העולמי החדש'.

שש שנות התהליך, אשר מיטל מפקפק – ובצדק – אם 'שלוש' הוא אכן התואר הראוי לו (עמ' 17), מרגע החתימה על הסכם העקרונות בספטמבר 1993 ועד בחירתו של ברק לראשות הממשלה באמצע 1999, נסקרות בשלושים עמודים בלבד (עמ' 58-88). בדילוגים גדולים, שאפשר אולי להצדיקם בכוונה המוצהרת של הכותב להתמקד ב'מאפיינים העיקריים של המציאות הישראלית-פלסטינית בשלב שבו החל התהליך לקרוס' (עמ' 16, ההדגשה שלי), עובר מיטל מהחתימה על הצהרת העקרונות, לדיון במסמך זה בכנסת, לשינויים שדרשה ישראל באמנה הפלסטינית בתמורה להכרתה באש"ף כנציג הפלסטינים ולנכונותה לנהל עמו משא ומתן לשלום, להתחזקות מחנות מתנגדי התהליך בשני הצדדים, לרצח רבין, לבחירות ברשות ובישראל (עליית נתניהו) ב-1996, ולהליכה בדרך ללא מוצא בת שלוש שנים – המתוארת בכחמישה עמודים – ש'התאפיינו במאמץ בלתי פוסק כמעט [של נתניהו] להסיט את מתווה אוסלו ממסלול 'ישומו' (עמ' 87).

לעומת הרפרוף על תרומתה של תקופה זו למסמוס התאוצה של אוסלו, בוחן מיטל בהרחבה (עמ' 88-141) ובנימה ביקורתית בולטת את תקופת כהונתו הקצרה של אהוד ברק: את התקוות הגדולות שאזרחים בישראל תלו בבחירתו, מתוך האמונה (שהתגלתה בדיעבד כנטולת ביסוס), כי המפתח לפיתרון מדיני מצוי באשפת החיצים של גנרלים; את החלטתו של ברק, שלא הסתמכה על עובדות, שניתן ואף רצוי לדלג על שלבי הביניים במתווה אוסלו המקורי ובהסכמים וההבנות שהשיגו קודמיו, ולעבור הישר לדיון בהסדר הקבע; את העתקת תשומת הלב לאפיק הסורי על חשבון המגעים עם הפלסטינים, ואת ההכנות (הלא מספקות) לפסגת קמפ דייוויד השנייה (2000), שמיטל מיטיב לכנות בשם 'נשף המסכות הגדול'.

בפרק המוקדש לוועידה מתאר מיטל את האופן הלא תקין שבו נוהל המשא ומתן (למשל, דרישתו של ברק כי דברי הנושאים ונותנים לא יתועדו, דרישה שהובילה ברבות הימים לריבוי גרסאות – כמעט כמספר המשתתפים – לגבי מה שהתרחש במקום). הוא גם מצביע על התוצאות השליליות של הלחץ האדיר שהפעילו ברק והממשל האמריקני, שהיה מצוי כבר בשלהי כהונתו של הנשיא קלינטון, על הפלסטינים לחתום על הסכם. הלחץ הזה הופעל, חרף אי רצונם הכולט והבלתי מוסתר של הפלסטינים בראשות ערפאת להיכנס למסגרת המחייבת של ועידת פסגה והוא העיד על אי התחשבות מפליגה באילוציהם הפוליטיים (עמ' 131-132).

בניגוד לזיהוי נקודת הפתיחה הלא קונוונציונלית של חלק זה בספר, קו הגמר שלו – ועידת קמפ דייוויד – אינו ייחודי. למעשה ועידה זו היא נקודת הזמן שבה מסיימים רוב קברני התהליך את ניתוחיהם: בהתנהלות המקרטעת של השיחות שהסתיימו בלא הסכם, וחמור מכך, בהתמוטטות כללית של האמון בין הצדדים עם פיזור הוועידה. ואכן, במובן זה ספרו של מיטל, שראה אור באמצע 2004, משקף נאמנה את הלך הרוחות הכללי, הקודר והפסימי, שרווח בצד הישראלי באותו הזמן, ושתמציתו תחושה שהאופק המדיני נעלם, או בלשונו של הסעיף האחרון בפרק זה, שזו היתה 'נשיקת פרידה לתהליך המדיני'. על רקע זה אפשר גם להתייחס בהבנה לקביעתו כי 'בעקבות כשלון פסגת קמפ דייוויד ניכר היה שמתנגדיו הנחרצים של פתרון המבוסס על מתכונת של שתי מדינות היו לנותני הטון בדיון הציבורי' (עמ' 26). זאת למרות שהיום, פחות משנה לאחר פרסום הספר, עם התקדמות ההכנות לפינוי רצועת עזה במסגרת תכנית ההתנתקות, היא מוטלת בספק.

בחלקו השני של הספר – 'קריסת המגדלורים' (עמ' 145-239) – מיטל דן בהתפתחויות מאז כשלון הוועידה: בשיחות טאבה שדינן נחרץ מראש, באלים הנוראה מאז פרוץ האינתיפאדה השנייה ובהשלכותיה המעשיות והפסיכולוגיות, ובעיקר בעיבוד הקוגניטיבי שקיים כל צד – הישראלי והפלסטיני – לתהליך ושברו. כאן מתמקד הכותב בדרך השתלטותו של הנרטיב הגורס שאין פרטנר' למשא ומתן על השיח הציבורי בישראל, ובנזק של השתלטות נרטיב זה. לפי ראייה זו, הפלסטינים לעולם לא יסכימו לוותר ויתור משמעותי על חלקים מפלסטין ההיסטורית, והראיה החותכת כביכול לכך היא הדחייה שדחה ערפאת את הצעתו של אהוד ברק באותה ועידה כושלת, הצעה שהוא מטיל ספק ב'נדיבותה'. מיטל גם קורא תיגר על ההנחה שפשתה בציבור בארץ באותה תקופה בהשראת 'מומחים' כאלה ואחרים, כי מטבעה אין התרבות הערבית שוחרת שלום, ועל המסקנה הנובעת ממנה כי ישראל נדונה להיות לעד על חרבה, אם ברצונה להמשיך להתקיים במזרח התיכון. על קצה המזלג, מיטל מטפל גם בשאלת תרומתה של התקשורת להתקבעות נרטיב זה, ודן בהשפעה המפליגה מדי שיש לאנשי מערכות הביטחון בכלל ולקהילת המודיעין בפרט על המידע המגיע למקבלי ההחלטות ולציבור הרחב (עמ' 165).

במסגרת סקירה טלגרפית זו, זוכה התפנית החשיבתית שחלה אצל ההיסטוריון בני מוריס, מאבות האסכולה הרוויזיוניסטית בחקר מלחמת 1948 (אסכולה ההידועה בכינוי 'ההיסטוריונים החדשים', למרות שמוריס עצמו תמיד סירב להיות מזוהה איתה), להרחבה יתרה (עמ' 171-177). מיטל בוחר להציג דווקא תפנית אינטלקטואלית חריגה זו כדוגמה אופיינית למהפך הרעיוני והרגשי שעבר על השמאל הציוני בעקבות התמוטטות התהליך ופרוץ האינתיפאדה. משום מה אין בכתוב אזכור כלשהו לממצאים הרבים בסקרי דעת הקהל בישראל המצביעים על כך שבמקביל לאכזבה המרה מתהליך אוסלו

ומן הפלסטינים, ניכרה באותה תקופה גם מגמה אחרת, של נכונות גוברת לווייתורים טריטוריאליים ואחרים, וזאת אפילו באגף הימני של הקשת הפוליטית. זה גם המקום לציין את ההתעלמות המוחלטת של מיטל מן השיח של השמאל הרדיקלי בישראל, שביקר את תהליך אוסלו מראשיתו וזוהו לו שחורות; ומאלה שנטשו את התהליך בשלבים מתקדמים יותר, בטענה כי המדינה הפלסטינית שעמדה להיוולד בדרך זו יכולה להיות לכל היותר מעין בנטוסטן ולא מדינה עצמאית וכת קיימא. אמנם הוא מדגיש כי 'לא כל תומכי תהליך אוסלו נעלמו, ולא נדמו גם קולותיהם של מתנגדי מתווה זה בקרב השמאל הלא ציוני' (עמ' 170), אבל בפועל הוא מתעלם מגיוון הקולות שהיה קיים בצד הישראלי גם בשנים הקשות ביותר באומרו 'קולותיהם של דוברי השמאל המתפכח התערבלו בקלות באלה של דוברי הימין, אלה וגם אלה הושפעו כמובן מגל האלימות חסר התקדים, אך גם התנכרו למציאות המורכבת בצד הפלסטיני' (עמ' 169). במובן זה הוא חוטא באותה התייחסות פשטנית שהוא מייחס לצד הפלסטיני, שבו לדבריו 'רווחה התפיסה שהפלורליזם הפוליטי בישראל קיים רק למראית עין, ובעצם ההבדלים בין המפלגות הציוניות אינם משמעותיים כלל' (עמ' 25).

במקביל, מנתח מיטל גם את הנרטיב הפלסטיני שהתפתח בארבע שנות האינתיפאדה. נרטיב זה גורס כי כישלון ועידת קמפ דייוויד הוא תוצאה של הניסיון של ישראל וארצות הברית, שערפאת הצליח להכשילו, לכפות על הפלסטינים פתרון קבע לא הוגן בתנאים בלתי קבילים מבחינתם, בעיקר בנוגע לירושלים ולבעיית הפליטים. האינתיפאדה האלימה נחשבה, על רקע זה, תחליף לתהליך המדיני, במובן זה שהיא אמורה הייתה לאלץ את ישראל לקבל תנאים שהציבו הפלסטינים ואשר נדחו בידי כל ממשלות ישראל במהלך המשא ומתן, וכן הייתה אמורה לפגוע בתדמיתה של ישראל בעולם, בשל העובדה שהיא השתמשה כבר בשלבים הראשונים של העימות בעצמה צבאית מופרות (הערכה שגם מיטל שותף לה, עמ' 153).

בסיום הספר מנתח מיטל את השפעות מתקפת האחד עשר בספטמבר על הזירה העולמית ובכלל זה המזרח התיכון (כולל 'יוזמת השלום הערבית' שנועדה, מעבר לתוכנה הקונקרטי, לאותת הן לישראל והן לארצות הברית כי הערבים חפצים בשלום) ועל מדיניות החוץ של ארצות הברית, שחקן מרכזי ביותר בניסיונות להביא לסיום הקונפליקט הישראלי-פלסטיני. החלק השני מסתיים בדיון ב'מפת הדרכים' – הניסיון האמריקאי האחרון עד כתיבת הדברים להחזיר את הצדדים אל נתיב המשא ומתן – אשר לדעתו של מיטל נדונה גם היא להוביל לשום מקום, קביעה קצת מוקדמת מדי לדעת כותבת דברים אלה.

בדיעבד, לאחר התפנית המדינית החדה של ראש הממשלה שרון בשלהי 2003 ואימוץ תכנית ההתנתקות כמדיניות הרשמית של הממשלה, וחודשים אחרים לאחר מותו של ערפאת וכינון ממשל אבו מאזן, הבחירה בנאום הרצליה של ראש הממשלה

משנת 2002 כאחד משני הנספחים של הספר (השני הוא נוסח 'מפת הדרכים') נראית כהמחשה מדוע גם להיסטוריונים מעולים קשה לכתוב היסטוריה 'איכותית' בהיעדר פרספקטיבה שהזמן מספק. בניגוד לספרים שכתבו מי שהיו מעורבים בתהליך עצמו, שיתרונם דווקא בטריות הויכרונות, הרי כדי להציג ניתוח מעמיק ובר קיימא של תהליך סבוך, כואב ורב תפניות כמו תהליך אוסלו צריך הכותב לדעת את 'סוף הסיפור'. היות שסוף זה אינו ידוע בשלב זה, מיטל גאלץ להסתפק במעין סיכום ביניים של ההתרחשויות וההסברים הרוחשים מעל ומתחת לפני השטח. יתרה מזו, הסיכוי להקיף במסגרת כזו את שני הצדדים במלוא רבגוניותם גם הוא קטן, ולכן סביר שיבחר להעמיק בהיבטים השונים של התהליך בצד הישראלי, הצד שקהל הקוראים שייך אליו. עם זאת, נראה כי בשל בחירה זו, הקוראים כאן אינם זוכים להנות מהיתרון היחסי של מיטל כמזרחן בעל היכרות עמוקה עם הצד הערבי.

הם יוצאים נשכרים לעומת זאת במובן אחר: בשנים האחרונות ניצבת בסמוך לכניסה לרוב חנויות הספרים ה'מסחריות', כלומר, כאלה המיועדות לקהל הרחב שאינו מתמחה בתחום זה או אחר, כוננית ועליה 'סדרות להדיוטות': החל ב'המחשב האישי להדיוטות', ועד 'פוסטמודרניזם להדיוטות' ואף 'סקס להדיוטות'. המשותף לספרים אלה הוא שכולם כתובים בידי מומחים מן השורה הראשונה. זאת משום שרק מי שנושא נהיר לו יוכל לפשט אותו ולהגיש אותו למי שלא למד את התחום בקצרה, בבהירות וללא סיבוכים תאורטיים. וכך, ספרו התמציתי של מיטל הוא אפוא מעין 'אוסלו להדיוטות', הוא קצר, בהיר ופשוט. אין ספק שהוא ימלא חלל משמעותי בין הכרכים עבי הכרס, שבימים טרופים אלה לא רבים יתפנו ויטרחו לשלוף אותם מן המדף.

תמר הרמן

ביבליוגרפיה

- ביילין, יוסי, 2001. מדריך ליונה פצועה, תל אביב: ידיעות אחרונות.
בן-עמי, שלמה, 4200. חזית ללא עורף: מסע אל גבולות תהליך השלום, תל אביב: ידיעות אחרונות.
הירשפלד, יאיר, 2000. אוסלו: נוסחה לשלום: המשא ומתן על הסכמי אוסלו – האסטרטגיה ומימושה, תל אביב: עם עובד.
שר, גלעד, 2001. במרחק נגיעה: המשא ומתן לשלום 1999-2001: עדות, תל אביב: ידיעות אחרונות.

- Rothstein, Robert, Ma'oz, Moshe and Shikaki, Khalil (eds.), 2002. *The Israeli-Palestinian peace process: Oslo and the lessons of failure: perspectives, predicaments and prospects*, Brighton: Sussex Academic Press.
- Said, Edward, 2002. *The End of the Peace Process: Oslo and After*, London: Granta Books.